

Mes buvome idealistai

Pokalbis su rašytoja, dramaturge, poete, vertėja, dėstytoja **Laima Vince**

Laima Vincė kūrybinio rašymo literatūros magistro laipsnį yra įgijusi Columbia universitete ir negrožinės literatūros magistro laipsnį – New Hampshire universitete. Yra pelniusi stipendijų ir premijų. Parašė romaną „This is Not My Sky“ („Tai ne mano dangus“) ir šešias negrožinės literatūros knygas: „Lenin’s Head on a Platter“ („Lenino galva ant padėklo“), „Journey into the Backwaters of the Heart“ („Mūsų nepalaužė“), „The Snake in the Vodka Bottle“ („Gyvatė degtinės butelyje“), „Digging a Hole to China: A Memoir on Teaching and Traveling“ („Tunelis į Kiniją: Prisiminimai apie mokymą ir keliones“), „The Way Life Should Be“ („Koks turėtų būti gyvenimas“). Šį pavasarį pasirodė Laimos Vincės sudaryta ir Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto išleista knyga „Apie anuos nepamirštamus laikus: Juozo Lukšos-Daumanto ir Nijolės Bražėnaitės susirašinėjimas“.

Ta proga kalbiname rašytoją **Laimą Vincę**, teiraudamiesi apie šios ir kitų knygų rašymo patirtį.

Partizanų tema jums lyg ir nėra nauja, nes esate surinkusi ir išleidusi tremtinių prisiminimus iš Sibiro. O tarp tremtinių buvo partizanų bei jų rėmėjų. Galima sakyti, kad naujai knygai jau buvote pasiruošusi, tuo labiau kad augote ir brendote giminėje, kur buvo vertinamas pasiaukojimas dėl kitų. Kaip gimė ši knyga, nuo ko viskas prasidėjo?

Ilgai diskutavau su savo sąžine, ar teisingai pasielgiau, kad atvežiau į Lietuvą Nijolės meilės laiškus, rašytus savo mylimajam Juozui iš Sancellemoz sanatorijos Prancūzijoje. Tačiau istorikas dr. Saulius Sužiedėlis man pasakė, kad turiu atsakomybę istorinius laiškus viešinti ir išleisti knygą Lietuvoje. Tuo aš tikiu. Ateina laikas, kai asmeniniai dalykai tampa istorija, o istorija priklauso tautai.

Nijolė norėjo savo laiškus sudeginti, kaip jai liepė Juozas, prieš išskridamas iš Vakarų Vokietijos į savo misiją 1950 m. už geležinės uždangos. Ji daug dešimtmečių niekam nerodė savo laišku ir laikė paslapyje, kad jos laišškai iš tiesų yra išsaugoti. Galiausiai 2006 m. Nijolė savo laiškus patikėjo man. Jos pasitikėjimas man yra jautrus mūsų ilgų metų bendravimo vaisius. Tačiau tuo metu Nijolė manęs prašė laišku neviešinti. Aš jau pažadėjau ir savo žodžio laikiausi iki 2019 m., kai mes abidvi, Nijolė ir aš, nusprendėme parengti Juozo Lukšos ir Nijolės Bražėnaitės susirašinėjimo knygą.

Nijolė ir jos dvynė sesuo Vida prieš karą Kaune, „Aušros“ mergaičių gimnazijoje, mokėsi kartu su mano močiutės seserimi Elena Čiurlyte-Barnet. Visą savo gyvenimą Nijolė artimai draugavo su mano teta, seneliais, tada su mano mama ir su manimi bei mano broliais, seserimi ir mano vaikais. Toks šeimos ryšys išsivystė natūraliai, daug laiko praleidome kartu vieni kitų šeimų erdvėje. O mano su Nijole draugystės ryšys tapo dar gilesnis, kai kartu rengėme jos mamos laišku iš Sibiro knygą „Dar valandėlė“ ir kai aš vėliau iš lietuvių kalbos į anglų Juozo Lukšos-Daumanto prisiminimus „Partizanai už geležinės uždangos“. Galima sakyti, kad Nijolė mane uždegė užrašyti partizanų, ryšininkų, tremtinių, Holokausto aukų istorijas dar prieš dvidešimt metų, kai liudinkai dar buvo gyvi ir galėjo apie tą laikmetį papasakoti. Nijolė mane įtikino, kaip svarbu išsaugoti mūsų tautos sunkius išgyvenimus per žmonių gyvenimo istorijas ir apie tai rašyti.

Pati Nijolė aktyviai dalyvavo šios knygos kūrimo. Net negaliu atsiminti, kiek kartų kalbėjomės telefonu per pandemiją, kai ji su manim dalijosi prisiminimais iš karo ir pokario laikų ir jos pažintimi su Juozu. Nustebau, kai papasakojo tokių dalykų, kurių anksčiau nepasakojo, kaip, pvz., Berlyne ją, studentę, naciai suėmė už jos veiklą lietuviškoje antinacinėje organizacijoje ir grąsino nušauti.

Kiekvieną šios knygos žodį perskaičiau Nijolei arba per telefoną, arba gyvai šią vasarą pas ją namuose New Yorke. Dėl akių ligos Nijolės regėjimas itin silpnas, tad skaitymas garsiai – įprasta mūsų bendravimo dalis.

Dar norėčiau pridėti, kad knyga „Apie anuos

pamirštamus laikus“ galima suvokti kaip Šiaurės Amerikos lietuvių diasporos kultūros reiškinį, nes visi trys knygos pagrindiniai straipsniai, kurie papildė laiškus, sukurti būtent diasporos lietuvių – pačios Nijolės Bražėnaitės-Lukšienės-Paronetto, istoriko ir politologo dr. Kęstučio Girniaus ir mano. Kažkuria prasme ši knyga tampa tam tikru grįžimu iš diasporos į Lietuvą.

Kodėl „Laiškai“ buvo išleisti būtent Lietuvių literatūros ir tautosakos institute?

Nijolės pasitikėjimą deramai išleisti jos ir Juozo laišku knygą priimu kaip didelę atsakomybę. Seniai su Nijole apie tai kalbėjomės – kad jos laiškus reikėtų išleisti kartu su Juozu vienoje knygoje. Pastaruoju metu Nijolė sulaukė pasiūlymų pagal savo ir Juozo meilės istoriją kurti romaną, muzikinę pjesę, meninį filmą ir t.t. Tačiau Nijolė yra mokslininkė, patologė, medikė, – racionalus žmogus, kuris pasitiki faktais, ne fantazijomis. Jos atsakymas sulaukus tokių sumanymų visada būdavo – tai būtų tikros istorijos iškraipymas. Man atrodė, kad tinkamiausias sprendimas būtų išleisti jos laišku knygą su akademinė leidykla, todėl jai ir pasiūliau Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto leidyklą. Suvokiū, kad aš, ko gera, kaip viesulas išilaužiau į institutą su savo amerikietiškomis idėjomis ir energija, tačiau bendradarbiaudami radome daug kompromisų.

Nijolė sutiko išleisti jos ir Juozo Lukšos susirašinėjimo knygą su sąlyga, kad mes kartu parašysime knygos įvadinį straipsnį ir ten papasakosime skaitytojams visas laišku – ir Juozo, ir Nijolės, – istorijos detales: kaip laiškus išsaugojo CŽV dirbanti Amerikos lietuvių sekretorė prieš pat Juozui išskrendant į savo misiją, kaip netikėtai 2006 m. radome Eleonorą Labanauskiene, kuri kartu su vyru Vincu Labanausku šešis mėnesius 1950–1951 m. slėpė Juozą Lukšą ir Adolfą Ramanauską-Vanagą savo namų bunkeryje, kaip kartu su Nijole 2006 m. nu-

Ką tik atkeliavo knyga. Sudarytoja Laima Vincė džiaugiasi nauju darbu.

važiavome pas Labanauskus ir Nijolė susitiko su Eleonora ir jos išsikalbėjo apie anuos nepamirštamus laikus. Įvadą „Mano brangus Juozuk...“ skaitytojas galės rasti knygos pabaigoje, po laišku bloko ir vestuvinių nuotraukų albumo. Patarčiau, jeigu skaitytojas nėra susipažinęs su Juozo Lukšos ir Nijolės Bražėnaitės meilės istorija Prancūzijoje, pirma perskaityti mano įvadą ir po to laiškus. Tada skaitytojas sužinos laišku kontekstą, jų istoriją, nes esė tarši įveda skaitytoją į jų intymų pasaulį, sukurtą per laiškus. Taip pat siūlau iš karto perskaityti Nijolės 1995 m. parašytą įvadą knygai „Laiškai mylimosioms“, kur ji nuo savęs pasakoja apie Juozo Lukšos istoriją ir jų pažintį Paryžiuje.

Knygų „Mūsų nepalaužė“ ir „Laiškai“ herojai yra iš to pačio idealistinio pasaulio, kurie sugeba aukotis dėl aukštesnių dalykų. O vis dėlto, kuo „Laiškų“ herojai buvo kitokie? Kuo jums imponavo Juozas ir Nijolė? Manytume, jeigu jie nebūtų imponavę, gal nebūtumėte ėmusi šios knygos išleidimo?

Dviejų jaunų žmonių pasiaukojimas Lietuvos laisvei, o dar tokiomis aplinkybėmis, kai jie žinojo, kad vilties labai mažai, bet vis tiek tos vilties nepaleido, – tai įkvepia, skatina tikėti Laisve. Gyventi ne vien dėl savo asmeninės laisvės – kaip ją beišreikštum – bet dėl mūsų visų laisvės.

Mylėti kitą yra prisiliesti prie to, kas šviesiausia yra žmogaus sieloje. Paleisti mylimąjį eiti savo sielos ir įsitikinimų keliu yra aukščiausia meilės išraiška. Tai ir yra ta meilės dovana, kurią Nijolė Bražėnaitė padovanojo partizanų vadui Juozui Lukšai-Daumantui, kai jį išleido grįžti į Lietuvą toliau kariauti rezistencijoje prieš sovietų okupaciją. Jauna pora paaukojo savo asmeninę laimę dėl aukštesnio tikslo – kovos už Lietuvos Nepriklausomybę. Toks jų meilės paradoksas – vienas kitą surasti, tada paleisti – nulėmė dvejus metus trukusią meilės istoriją,

Nijolė. 2020 Naujieji metai.

Laimos Vincės asmeninio archyvo nuotraukos

Naujieji metai pas Nijolę: diplomatė Virginija Bukauskaitė-Umbrašenė, Laima ir Nijolė.

Nijolė Bražėnaitė-Lukšienė-Paronetto ir Laima Vincė, Sparkill, New York.

prie kurios per jų laiškus, rašytus vienas kitam, mes dabar prisiliečiame.

1950 m. rugpjūtį Juozas parašė Nijolei iš CŽV mokymų stovyklos Vokietijoje:

O vis tik mudu pamiršom savųjų „aš“ egzistavimą ir nusilenkėm įgeidžiams mano „pirmosios žmonos“. Aš žinau, Niliuk, kad toliau aš jau grumsiuos ne dėl savo vieno, bet dėl mudviejų garbės, kame Tu, Brangioji, lydėsi mane savais pergyvenimais ir savo malda. Tikiu, kad mudviejų bendri jausmai neapvils mūsų ir po trumpo laikotarpio mudu vėl svaigsim nei kiek ne paviršutiniškesne laime, kokią svajojom ar ir kuria gyvenom. (Juozas Nijolei, Vokietija, 1950 rugpjūtis)

Šitas laiškas, kuriame Juozas rašo: „toliau jau grumsiuos ne dėl savo vieno, bet dėl mudviejų garbės“, parodo, kad Juozas ir Nijolė suvokė Juozo misiją ne kaip jo vieno užduotį, tikslą, pasiaukojimą Lietuvai, bet kaip jų *abiejų* tikslą. Nijolė su viskuo sutiko. Ji nebuvo pasyvi partnerė arba auka. Ji laiškuose aiškiai įvardija savo poziciją ir palaikymą Juozui ir Lietuvos partizanams. Jos tolesni ilgo gyvenimo darbai Lietuvos labai tai byloja.

Būtų įdomu sužinoti, kaip jus šiai temai „ruošė“ šeima. Juk jūs pati jau esate gimusi Amerikoje, tad partizanų ir apskritai pasipriešinimo okupacijai tematika turėjo būti subrandinta šeimoje?

Tikriausiai mane labiausiai įkvėpė tikėti laisve ir demokratija mano senelis, ambasadorius Anicetas Simutis, kuris 65 metus tarnavo kaip prieškarinio diplomato egzilyje. Kiti, kurie pažinojo mano senelį, kaip, pavyzdžiui, europarlamentaras Petras Auštrevičius, sako, kad aš kažkuo esu panaši į savo senelį. Matyt, jam pavyko perduoti savo įsitikinimus man. Prisimenu po šiai dienai daug jo pasisakymų ir patarimų bei jo išmintį.

Kita vertus, užaugau lietuvių, karo pabėgėlių bendruomenėje New Yorke ir tuo metu, kai augau, tų lietuvių, kurie taip skausmingai prarado savo tėvynę, dvasia, jų prieškarinio Lietuvos ilgesys darė man didžiulės įtakos. Nepamirškime, kad dvejus metus mokiausi Vasario 16-osios gimnazijoje Vokietijoje, o šaltojo karo laikais tai buvo tiesiog rezistencijos centras Vakarų Europoje. Mokyklos direktorius Andrius Šmitas ir jo žmona Marytė mane įkvėpė dirbti Lietuvai. Manau, kad daugelį tuometinių mokinių jie įkvėpė. Mes visi jautėme vyresnės kartos ilgesį Lietuvai ir skausmą dėl jos praradimo. Norėjome prisidėti ir padėti Lietuvai.

Neteko aptikti žiniasklaidoje istorijos, kokiomis aplinkybėmis jūs persikėlėte gyventi į Lietuvą, kas paskatino? Labai nedaugelis ryžtasi tokiam rizikingam žingsniui – persidinti save į kitą, tuo labiau – ne tokią klestinčią dirvą.

Aš du kartus (1995–1997 ir 2007–2011) su šeima grįžau į Lietuvą dėstyti Vilniaus universitete ir dalintis savo žiniomis. Į Lietuvą nuvykau gavusi Fulbright stipendiją. (Fulbright – amerikiečių edukacinė programa, kuri skatina abipusius kultūrinius ir švietimo mainus). Mano karta dalyvavo Sąjūdžio laikų iniciatyvose, mes užaugome Lietuvos karo pabėgėlių bendruomenėje egzilyje, mums tuo metu atrodė garbės reikalas sugrįžti į Lietuvą ir prisidėti prie Lietuvos atkūrimo. Ar Lietuva buvo klestinti dirva, ne tiek rūpėjo. Tada rūpėjo prisidėti, padėti kurti Lietuvą. Gal šiais laikais tai yra sunku suprasti arba net patikėti, bet iš tikrųjų taip buvo. Mes buvome idealistai, o man vis dėlto tai atrodo gražu ir teisinga. Be to, man buvo labai svarbu, kad mano trys vaikai įgytų ne tik amerikietišką, bet ir lietuvišką tapatybę.

Jaunimui dažniausiai neįdomu kapstyti po tėvų-senelių praeitį, po senovę. Kaip į jūsų tyrinėjimus istorijos tema žiūrėjo vaikai? Ir apskritai – ar jie jūsų nekaltino, kad išvežėte „vargo vargti“ į dar tik ant kojų besistojančią šalį?

Mano vaikai ketverius metus gyvendami Lietuvoje ir lankydami mokyklą Lietuvoje (vyriausias net baigė vidurinę mokyklą Lietuvoje) nesikapstė po tėvų-senelių praeitį, bet dalyvavo atkurtos Lietuvos visuomenėje, mokėsi, susidraugavo su savo kartos jaunimu, daug keliavo, daug patyrė. Visi trys muzikalūs, tad labai natūraliai prisijungė prie folklorinio ansamblio, kur draugystės užtvirtino visam gyvenimui. Aš kaip tik norėjau, kad jų Lietuva būtų gyva, šiuolaikiška, o jeigu vienas kitas partizanas užklysdavo į svečius, jie dėl to nepykėdavo, jiems buvo įdomu.

O ar jie vargo patyrė? Nesakyčiau. Jie savo vaikystę praleido Maine valstijoje, saloje, kuri pasi-

Nijolė prie šeimos nuotraukų sienos.

ekiami tik keltu. Ten žiemos atšiaurios, vasaros trumpos ir buitį gana kukli. Tad atvažiuavę į Lietuvą mano vaikai jau buvo „užsigrūdinę“.

Būtų įdomu sužinoti jūsų nuomonę apie knygas, išleidžiamas Lietuvoje apie partizanus, tremtį, pokarį. Ar jau viskas pasakyta? Ir ar tinkamai pasakyta? Ar tinkamai dabartinė visuomenė, valstybė vertina pokario kartos kovą, pasiaukojimą dėl Tėvynės?

Labai daug knygų apie tremtį, partizanus ir pokarį buvo išleista per trisdešimt Nepriklausomybės metų. Tų knygų yra didelė įvairovė. Pavyzdžiui, tokia knyga kaip „Sibiro Haiku“ labai tinka supažindinti jaunimą su Sibiro tremtimi. O kam labiau tinka faktai ir skaičiai, yra įvairių Lietuvos institutų išleistų istorinių knygų. Kita vertus, ko gero, mano mėgstamiausias žanras yra prisiminimų knygos, nes tada galima kartu su knygos pasakotojais išgyventi tremties išbandymus. Kai aš rinkau tremtinių, partizanų, ryšininkų istorijas savo knygai „Mūsų nepalaužė“, man buvo svarbu užfiksuoti ateičiai žmonių refleksijas apie to laikmečio išgyventus sunkumus. Tuo metu, kai užrašinėčiau tas istorijas Lietuvoje ir Latvijoje (2006–2012), buvo išleista istorikų knygų apie pokarį ir tremtį. Tačiau tos knygos dažniausiai buvo labai sausas, jas skaitei kaip atskaitas, faktų rinkinius. Supratau, kad tokios knygos svarbios istorijai, bet tuo pačiu jaučiau, kad jų skaitytojų skaičius, ko gera, ribotas. Aš norėjau parengti knygą, kuri perteikia, ką žmonės tremtyje ir rezistencijoje jautė, išgyveno, kaip ta patirtis juos pakeitė. Norėjau sužinoti, kas jiems svarbu, kas rūpėjo, kaip jie moraliai nesužlugo, kaip dvasiškai išgyveno.

Tai gal tiek...

Nuoširdus ačiū už išsamius atsakymus ir šildantį atvirumą.

Kalbino Audronė V. Škiudaitė